

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

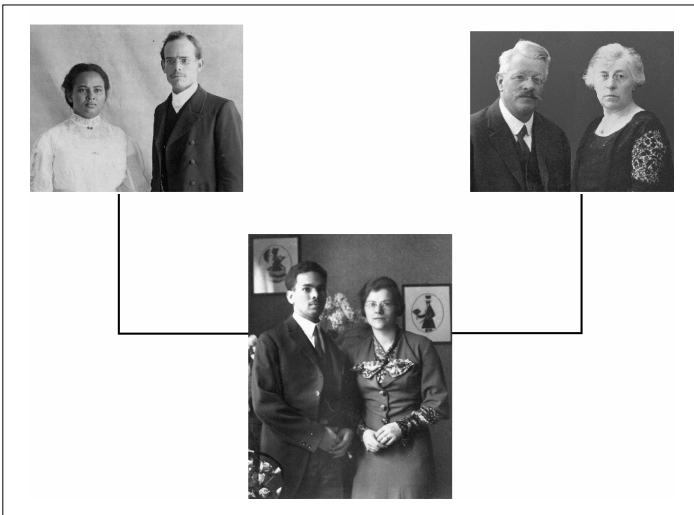
info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

PERSOON EN PROFESSION

Interculturele competentie: brug tussen culturen

Op 1 november 2006 is aan Nel Jessurun de Henny Verhagen Prijs uitgereikt tijdens een bijeenkomst in de collegezaal van de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. Voor deze prijs komen personen in aanmerking die een bijzondere bijdrage hebben geleverd met betrekking tot gender en diversiteit in de gezondheidszorg. De jury kende de prijs toe aan Nel Jessurun omdat zij al vele jaren een krachtig appel doet op hulpverleners om maximaal aandacht te hebben voor de gezondheidszorg vanuit een gender- en intercultureel perspectief. Met dit appel oefent zij ook invloed uit op bestuurders en opleiders. Ter gelegenheid van de prijsuitreiking hield Nel Jessurun de hierna volgende lezing.

Door de toekenning van de Henny Verhagen Prijs voel ik mij vereerd en ontroerd en ik dank de commissie voor deze eervolle toekenning. Tegelijk realiseer ik mij goed dat deze prijs niet alleen mij toekomt. Velen delen mee in deze eer.

Naast, achter en in mij zijn mijn voorvaderen en -moederen. Ik toon ze u. Van mijn moeders kant is er een trotse, sterke West-Friese vrouw,

een Lakeman, getrouwd met een Ten Dam Ham, een man die vond dat zijn dochters niet zo mochten eindigen als zijn oudste zus. Die had niet mogen en kunnen studeren omdat ze een meisje was. Hij steunde en stimuleerde mijn moeder aan alle kanten, met als resultaat dat zij tot de eerste groep gepromoveerde vrouwen in Nederland behoorde.

Van mijn vaderskant is er mijn zwarte grootmoeder, een Gandisi, dat wil zeggen een wijze vrouw, gehuwd met mijn gemengd Joods/Creoolse/Indiaanse grootvader, die samen met Desi Polanen de eerste 'zwarte' hoofdonderwijzer in Suriname was. Ik ben dus een 'moksi'. Daarmee heb ik allerlei dingen wat betreft culturele diversiteit als talent meegekregen (moksi is de afkorting van het Surinaamse gerecht moksimeti, letterlijk gemengd vlees. In de volksmond is een moksi een in Suriname geboren persoon met (voor)ouders van verschillend ras).

Mijn ouders, beiden zeer erudiet, hebben veel bijgedragen aan mijn ontwikkeling. Door hun belangstelling voor waar ik mee bezig was, door hun kritische noten en correcties in geschriften en taalgebruik maar ook door hun praktische hulp, zoals van mijn moeder die twee jaar lang twee dagen in de week oppaste opdat ik de voortgezette opleiding kon volgen, en van mijn vader die mijn teksten minutieus naploos op formulering en consistentie.

Ook mijn vrienden en vriendinnen delen mee in de eer, zoals de leden van het CTT, het Collectief van Transculturele Therapeuten, de mensen van de IGGZ (Stichting Interculturele Geestelijke GezondheidsZorg) en mijn vele collega's maar ook al die anderen die mij steunen en enthousiasmeren, evenals mijn echtgenoot, mijn persoonlijke opjutter – overigens ook een moksi, maar dan van de andere kant van de wereld.

Ik kan de mij toegewezen tijd voor deze lezing met gemak vullen door al diegenen te vermelden die ik dankbaar ben en voor wie ik hier ook sta, maar dat ga ik niet doen. Eén stel wil ik wel nog noemen en dat zijn mijn kinderen. Het valt niet mee om een ambitieuze moeder te hebben. Zo een die steeds studeert, die maanden naar het buitenland verdwijnt om groter en wijzer te groeien of die bezig is haar plicht om uit te dragen te vervullen. Het was me kennelijk gegund, en daarom wil ik aan hen en aan de kleinkinderen, als erfdragers en hoop voor onze toekomst, mijn verhaal opdragen.

Ik zie in de toekenning van deze prijs een waardering voor het ambachtelijke van de medische, psychosociale en psychiatrische zorg, voor de ervaringsdeskundigheid en voor de empirische kennis. Ik heb daarom besloten de resterende tijd te besteden aan die erva-

ringsdeskundigheid, aan mijn ervaringen met de toen nog jonge coryfeeën als Betty Carter, Monica McGoldrick, Harry Aponte, Salvador Minuchin, Carl Tomm en hun theorieën, en hoe ik die ervaringen in de loop van de jaren samen met anderen omgezet heb tot methodieken en vaardigheden, tot het werken in en met diversiteit. Ik noem dat ‘interculturele competentie’.

MIJN CULTURELE ACHTERGROND

Ik kwam als achtjarig meisje naar Nederland en voelde me diep ongelukkig. Ik was ‘anders’, een ‘gek kind’. Dat anders-zijn klopte, ik had destijds een heleboel kroeshaar, kwam uit de tropen, had een raar accent en zette vraagtekens bij veel vaststaande zaken. Kortom, ik viel buiten de standaard.

Dat veranderde niet toen ik naar de sociale academie ging. Ik vond allerlei, met name analytische theorieën niet met de werkelijkheid kloppen, in ieder geval niet bij mij passen, en ik kreeg het stempel ‘neurotisch typetje’ dat nodig in leertherapie moest. Niemand vroeg door, vroeg naar wat ik bedoelde, hoe ik dan dacht dat bijvoorbeeld de relaties tussen mensen in elkaar zaten. Misschien had ik destijds ook geen antwoord geweten. Het is heel moeilijk om midden in verwarring die verwarring te analyseren. Wat ik wel wist en voelde, was de dualiteit van een spanningsveld. Ik wist zeker dat als ik mijn eigen identiteit, mijn eigen denken en voelen losliet, ik pas écht verloren zou zijn, maar aan de ander kant was er het besef dat ik er in dit nieuwe land toch iets van moest maken. Het is deze dualiteit die mij gebracht heeft tot waar ik nu ben. Ik ben gaan houden van die dualiteit en van verschillen.

Aanvankelijk was er vooral onbehagen, buitengesloten voelen, maar ook jezelf buitensluiten en afstand nemen. Ontsteld zijn over hoe zij, de anderen in het hulpverleningsteam, met jouw mensen omgaan. Je niet gehoord en gezien voelen en al helemaal niet serieus genomen. In je werkkamer stiekem op je eigen manier jouw therapeutische ding doen, liefst in je eigen taal, waardoor je weerzin en wantrouwen in het team alleen maar toenemen. De migrantenwerkers onder ons herkennen het misschien wel. Velen beginnen vanuit dit onbehagen maar voor zichzelf.

VERDERE ONTWIKKELING

In de zeventiger jaren echter gebeurden er min of meer tegelijkertijd een aantal voor mij belangrijke dingen die mijn professionele leven positief hebben beïnvloed.

Gezinstherapie

Via de gezinstherapie (de eerste cursus daarin kreeg ik van Aukje Delahay) kwam ik in aanraking met de systeem- en communicatietheorie. Hierin werden de bredere verbanden zoals de familiestructuur, de leefsituatie, migratie en de plaats in de levenscyclus betrokken bij de behandeling. Dit alles was voor mij een verademing. De systeemtheorie voelde als een warme deken. Het was alsof ik na een lange reis was thuisgekomen en mijn ervaringen mocht gaan rangschikken. Het kunnen en mogen denken in interactie en niet zo op de persoon gericht, maar ook in verschillende werkelijkheden of waarheden rondom mijn cliënten, voelde als een verrijking. Mijn instrumentarium als hulpverlener werd er enorm door uitgebreid.

MOB Amsterdam Oost

Vlak daarop ging ik werken bij het Medische Opvoedkundig Bureau. Met een groepje collega's begonnen we in Amsterdam Oost een eigen, buurtgerichte dependance, waar we onder meer alleenstaande moedergroepen deden. Aangestuurd door Inge van Vreeswijk combineerden wij dat met onderzoek naar de identiteitsvorming van kansarme en migrantenvrouwen. Wij, dat waren Adeline van Waning, Tine Rengers en ik. Ik maakte kennis met de theorieën van Nancy Chodorov. Zij was de eerste die aangaf dat autonomie helemaal niet haaks hoeft te staan op verbondenheid en dat verbondenheid niets zegt over je gevoel van eigenwaarde of je mate van geestelijk gezondheid. Chodorov spreekt van *mature dependency*.

Antropologische benadering

Adeline wees mij op het werk van Kluckhohn, een antropologe. Kluckhohn en haar collega Strodtbeck gaan ervan uit dat ieder mens in wezen gelijk is, maar dat de invulling van hun interactie met zichzelf, de ander, de (boven)natuur en de tijd cultureel bepaald wordt.

Mensen op de hele wereld percipiëren zichzelf verschillend en de Ik- en Wij-identiteit zijn bestaande grootheden. Ik geloof echter niet dat over de gehele wereld alle culturen een gelijksoortige ontwikkeling doormaken van Wij- naar Ik-denken en -voelen, zoals bijvoorbeeld Paul Schnabel beweert. Ik zou dat een slechte ontwikkeling vinden. Recenter onderzoek van bijvoorbeeld Kagitçibasi, een Turkse hoogleraar die ook in Berkeley doceert, laat zien dat als in Wij-culturen de mate van autonomie toeneemt, bijvoorbeeld door economische welvaart, dan toch de behoefte aan onderlinge verbondenheid volop aanwezig blijft. Zij spreekt van een *autonomous related self*, een verfijning als het ware van de Wij-identiteit en zeker geen overgang naar een Ik-cultuur.

Feminisme

Ik was in die tijd ook actief bezig met het feminisme, verbonden met de Dolle Mina beweging en erg bezig met de bijdrage van de feministische theorie aan de hulpverlening. Ik heb veel geleerd over uitsluitingsmechanismen, machtsongelijkheid en dominantie van het gevestigde systeem. Maar door mijn contacten met de kansarme vrouwengroepen en met name door een lezing van professor Dessauer kwam ik tot de conclusie dat, zoals ook door anderen wordt betoogd, de vrouwenbeweging op weg was een kopie te worden van het 'witte', intolerante, masculiene denken dat ze aan het bevechten was. Autonomie, assertiviteit, zelfbeschikking, individualiteit en losmakingspraatjes, de moedergroepen en mijn latere migrantenvrouwengroepen die ik met Annechien Limburg deed, hebben daar geen boodschap aan. Overleven, wederzijds respect, religie en gemeenschapsgevoel zijn voor hen de belangrijke zaken.

Stage in Amerika

In 1982 ging ik voor een voortzetting van mijn gezinstherapieopleiding naar Amerika, naar het Family Institute of Westchester, waar Monica McGoldrick en Betty Carter de leiding hadden. Zij hielden zich ook bezig met vrouwenzaken, maar dan vanuit een systemisch perspectief, en met etniciteit waarbij ook zij uitgingen van de ideeën van Kluckhohn en Strodbeck. Wat een adembenemende ervaring. Ik maakte kennis met alle hotshots van de gezinstherapie en werkte in de slums van New York. Ik leerde door mijn werk in de Bronx dat mensen zelfs in de allerberoerdste omstandigheden hun waardigheid behouden. Maar wat het werken daar voor mij bijzonder stimulerend maakte, was dat je goed mocht zijn. We keken naar elkaar van achter de spiegel. Daar vond iedereen het interessant wat ik te vertellen had en was men vol lof over mijn werk. Niemand zei daar: 'Op je poef, Nel'.

Onderwijservaringen

Ik kwam lichtelijk hypomaan en over het paard getild in Nederland terug, maar viel meteen plat op mijn gezicht, op de polderbodem zagezgd. Mij werd gevraagd docent te worden aan de voortgezette opleiding en ik bruiste van energie en nieuwe ideeën. Ja dus. Helaas vergat ik en passant dat lesgeven een vak is. De eerste jaren waren een ware nachtmerrie, niemand wou meer les van mij hebben. Waarom ik heb doorgezet? Lesgeven leerde me dat je verdomd helder moet hebben wat je wilt overbrengen, en dat heb ik toen geleerd. In 1993 vroeg de RINO Noord-Holland mij om met onder andere Anke Savenije en Halil Oruç een multiculturele psychotherapieop-

leiding van vier jaar op te zetten. Geweldig was dat, maar gelooft u mij, het is net je huis opknappen, alles moet anders, de inhoud, de opbouw, de literatuur, de opdrachten. Daarnaast moest de opzet voldoen aan de opleidingscriteria van de psychotherapie. Maar hoe dankbaar ik de RINO Noord-Holland ook ben voor de mij gegeven kansen mijn kennis en vaardigheden om te zetten in een opleiding, het lukt toch niet om studenten met een niet-Nederlandse achtergrond aan te trekken en te motiveren. En nu zijn wij, het Collectief van Transculturele Therapeuten, doende een eigen na- en bijscholingsinstituut op te zetten. Centraal daarin staat het ontwikkelen van interculturele competentie of werken in diversiteit.

Elementen van interculturele competentie

Kort samengevat komt interculturele competentie op het volgende neer.

- 1 Leren houden van de mogelijkheden van verschillen
- 2 Systemisch kunnen denken en handelen
- 3 Gevoeliger zijn voor het proces dan voor het doel
- 4 Aandacht hebben voor machtsverschillen
- 5 Geen angst hebben voor niet weten

1 Houden van verschillen

Je moet – dat snapte u al – houden van verschillen. Inventariseer de verschillen, het liefst op allerlei terreinen. De ervaring leert dat wanneer de bron van de nieuwsgierigheid eenmaal is aangeboord, studenten ongelofelijk inventief blijken op dit gebied. Verschillen zoeken verlevendigt de relatie, wanneer het maar niet wordt gebruikt om iemand vast te zetten.

2 Systemisch kunnen denken en handelen

Systemisch kunnen denken en daar ook naar handelen, is naar mijn mening het meest cruciale onderdeel van de interculturele competentie. Je moet, om met Kitlyn Tjin A Djie te spreken, kunnen wisselen van perspectief; en daarmee meerdere perspectieven kennen en kunnen verzinnen. Daar komen verschillende dingen bij kijken.

– *Oog hebben voor bredere verbanden.* Het is belangrijk verder te kijken dan het kerngezin. Veel therapeuten, ook gezinstherapeuten, focussen alleen op de cliënt en misschien nog zijn naaste omgeving, maar houden geen rekening met de dynamiek van het grotere geheel. Het volgende voorbeeld maakt duidelijk wat ik daarmee bedoel. Een gezinstherapeut maakt met een Surinaams-Creools gezin afspraken over de plaatsing van een van de kinderen op een

ZMOK-school. Echter, de grootmoeder in Paramaribo, de voornaamste gezagsdrager in deze familie, wil dat niet. Dus valt na één telefoongesprek met Paramaribo het hele plan in duigen. En die therapeut maar denken, wat heb ik nou toch fout gedaan? Oog hebben voor bredere verbanden, de historie, maar vooral voor de gezagsstructuren en culturele dynamieken biedt nieuwe therapeutische uitdagingen én mogelijkheden bij alle soorten cliënten.

- *Meer aandacht hebben voor verantwoordelijkheden.* Dicht hierbij staat het onderzoek naar de verantwoordelijkheden binnen het systeem. Het hoeft helemaal niet zo te zijn dat bijvoorbeeld de vader en/of moeder altijd de eerstverantwoordelijke is. Dat kan best de oom of tante, de grootouders of zelfs het oudste kind zijn. Als je dat niet onderzoekt, kun je behoorlijk de mist in gaan. Ook hier een voorbeeld. Wanneer het met Achmed niet zo goed gaat – hij is met de politie in aanraking gekomen – dan ligt het vanuit een Nederlands perspectief voor de hand om de ouders te vragen meer liefde en aandacht aan hem te besteden. Vaak komt dat verzoek geheel niet binnen bij die niet-Nederlandse ouders. Een vraag als ‘Hoe komt het dat Achmed zijn taak en verantwoordelijkheden als oudste zoon niet waarmaakt?’ of ‘Wie in de familie zou hem daarbij kunnen helpen?’ levert vaak meer op. En aan Achmed zelf: ‘Wat zou je er van denken als je zusje thuiskomt met zo iemand als jij?’.
- *Onderkennen van de invloed van spiritualiteit en religie.* Het voert te ver om hier te bespreken hoe men aandacht voor de plaats van religie en spiritualiteit in het systeem in de therapeutische dialoog kan betrekken, maar het moet wel gebeuren.

3 Gevoeliger zijn voor het proces dan voor het doel

Gevoeliger zijn voor het proces dan voor het doel klinkt wat cryptisch. Ik bedoel ermee dat onze zorgopvatting, gedreven door bezuinigingen en zogenaamde efficiëncyslagen, maakt dat we door onze vragenlijst racen op zoek naar de aanwijsbare en in hapklare termen te vatten oorzaak van het probleem. Tijdens dat proces raken we veel van onze cliënten al kwijt. Voor cliënten die qua beleavingswereld dicht bij ons staan, lijkt die vragenlijst niet zo bezwaarlijk, maar bij migrantcliënten is de olie uit het contact, het stroomt niet meer. U herkent het vast wel. De cliënt die eigenlijk een repeterende grammofoonplaat lijkt, die gaat shoppen, en weg is de efficiëntie, want zo kost het zeeën van tijd.

4 Aandacht hebben voor machtsverschillen

In de hulpverlening hier is er veel aandacht voor de overeenkomsten tussen cliënten, in de hoop die te versterken. ‘Voor mij is iedereen

gelijk' is een veelgehoorde kreet, maar de cliënt die ziek is en zich kwetsbaar voelt omdat hij of zij zwart, vrouw, migrant of misschien wel alle drie is, voelt die gelijkheid niet. Die wil erkend worden in zijn of haar eigenheid en niet weggezet in de hoek van 'doe maar zoals wij dan komt alles goed'. Je moet eigenlijk meer aandacht hebben voor machtsongelijkheid dan voor machtsgelijkheid.

5 Niet bang zijn voor niet weten

Interculturele competentie, werken in diversiteit, hoe u het ook noemen wilt, gaat niet vanzelf. Het is niet iets dat je na een paar cursussen of workshops en ijverig studeren onder de knie hebt. Je moet er van alles voor doen – en ook laten. Het is een voortdurend proces van leren, uitproberen, associëren en onderzoeken. Uiteraard moet je de systeem- en communicatietheorie goed kennen en weten wat diversiteit inhoudt. Maar echt onmisbaar is het kennen van je eigen normen, waarden, opvattingen en angsten. Ik noem dat je eigen etniciteit. Kennis daarvan verklaart ruggenmergreacties, leert dat verschillende waarheden bestaan die allemaal hun eigen waarde in zich hebben, en helpt valkuilen te omzeilen. Het wekt ook nieuwsgierigheid naar de ander en toont de relativiteit van 'vaststaande' feiten. Dat betekent overigens niet dat je het overal mee eens moet zijn. Interculturele competentie is ook niet een methodiek of truc om met cliënten met een niet-Nederlandse achtergrond te kunnen communiceren. Het is een houding die therapeuten de mogelijkheid geeft om met elk soort cliënten tot een werkbare relatie te komen, een houding die helpt een pluriforme werker te worden. Pluriforme werkers zijn creatief, flexibel en veelzijdig en niet bang voor niet weten.

TOT SLOT

Ik wil besluiten met de volgende metafoer. Eigenlijk is intercultureel competent, diversiteitbewust werken of hoe je het ook noemen wilt, net als samen muziek maken. Neem bijvoorbeeld het meerstemmig zingen. In de 15e en 16e eeuw hadden ze twaalf- en zestienstemmige koren. Ik heb een stukje uit de partituur 'Kyrie à 12 voix' (1597) van Giovanni Gabrieli (1553-1612) meegenomen¹.

1 De volledige partituur is te vinden op <http://www.anjodehaan.nl/Gabrieli.pdf>. Een kooruitvoering is te beluisteren via <http://www.anjodehaan.nl/Gabrieli.wma>. Met dank aan Anjo de Haan voor het belangeloos verstrekken van de partituur en de geluidsbestanden van de muziek.

Literatuur

- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press.
- Dessaur, C.I. (1978). *Van masculinisme naar humane wetenschap*. Vrouw en Arts, congres van de Nederlandse Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding en de Nederlandse Vereniging van Arts en Automobilisten, Utrecht, 23 september 1978, pp. 820.
- Donselaar, J. van (1989). *Woordenboek van het Surinaams Nederlands*. Muiderberg: Coutinho.
- Jessurun, C.M. (1982). Een stage in Amerika, een adembenemende ervaring. *Documentatieblad NVGP*, 17, 1319.
- Jessurun, C.M. en Limburg-Okken, A.G. (1993). Wij zijn allemaal zusters. Werken met een Marokkaanse Vrouwengroep. *Groepspsychotherapie* 27 (2), 512.
- Kagitçibasi, C. (1996). *Family and Human development across cultures. A view from the other side*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kluckhohn, F.R. & Strodtbeck, F.L. (1961). *Variations in Value Orientations*. New York: Harper & Row.
- Schnabel, P. (1999). *De multiculturele illusie. Een pleidooi voor aanpassing en assimilatie*. Utrecht: Forum.
- Vreeswijk, I., Jessurun, C.M., Rengers, T. & Waning, A. van (1983). *Voortgangsverslag van het onderzoeksproject 'Identiteitsvorming en beleving van meisjes en vrouwen'*. Theoretische Opvoedkunde 1, Universiteit van Amsterdam, subfaculteit Opvoedkunde.